

Z VĚDECKÉHO ŽIVOTA

SOCIOLOGICKÉ ASPEKTY EKOLOGICKÉ PROBLEMATIKY NA VENKOVĚ A V ZEMĚDĚLSTVÍ

Vědecký seminář s tímto zaměřením uspořádala sekce sociologie zemědělství a venkova Čs. sociologické společnosti při ČSAV ve dnech 23.—25. 3. 1988 v Domě vědeckých pracovníků ČSAV v Alšovicích.

Semináře se zúčastnilo 24 pracovníků výzkumných a vědeckých pracovišť zabývajících se ekologickou problematikou ve spojení se zemědělstvím nebo venkovem.

Jednání semináře probíhalo ve třech rovinách.

První se vyznačovala příspěvky s komplexním pojetím ekologických problémů a zařazovala je do rámce celospolečenských úkolů, zejména ve vztahu k rozvoji jednotlivých odvětví národního hospodářství a k důsledkům na životní podmínky a zdravotní stav obyvatelstva.

Druhou rovinu tvořily příspěvky s výsledky empirických šetření, metodologické přístupy a praktické zkušenosti vědeckých pracovníků při řešení ekologické problematiky.

Třetí rovinou byly pokusy o srovnání našich ekologických problémů s obdobnými problémy v některých evropských zemích a pokusy o překonání izolovaného pojetí závažných důsledků industrializace v průmyslově vyspělých zemích.

Seminář zahájil předseda výboru sekce sociologie zemědělství a venkova ing. Zdeněk Krůček, CSc.

Úvodní referát přednesl ing. Zdeněk Lamser, CSc. Zabýval se *úlohou ekologického faktoru v sociálně ekonomické reprodukci pracovní síly*.

Autor vymezil postavení životního prostředí jako součásti heterogenní veličiny — životní úrovně — a zároveň ukázal provázanost jednotlivých složek životní úrovně mezi sebou a vliv negativního vývoje jedné z nich na většinu ostatních. Ukázal postupné narůstání nepříznivých důsledků narušování ekologické rovnováhy, které se začaly projevovat nejdříve skrytě, ale později zcela zjevně. V současné době se nedostatky způsobené industrializací, nespojované zároveň s promyšlenými zásahy ve směru udržení ekologické rovnováhy, stávají bariérou i pro další rozvoj ekonomiky. Zlepšení ekologické rovnováhy se stává zásadní ekonomickou otázkou, jejíž řešení se však promítne do snížení tempa rozvoje výrobních odvětví.

Znečištění přírodního prostředí přináší jak ekologické, tak ekonomické škody. Do ekonomických škod se však promítají škody další, které nemají pouze ekonomické důsledky. V postižených oblastech je to poškození lidského zdraví, škody na produkčních a vodohospodářských funkcích lesů, snižování hektarových výnosů zemědělských plodin, zhoršování kvality zemědělské produkce a tím výchozí suroviny pro potravinářský průmysl, agresivní působení znečištěných složek přírodního prostředí na budovy, stroje, mostní konstrukce, omítky atd., jejichž životnost prudce klesá, a další.

Ekonomické důsledky jsou jasné. Důsledky se projevují ovšem i v životní úrovni lidí — stále více se prosazuje potřeba žít ve zdravém a esteticky přitažlivém životním prostředí.

Ing. Dušan Sagar, CSc., v referátu *Ekologické náklady jako kategorie zemědělské velkovýroby* seznámil účastníky semináře s Komplexním ekologickým modelem, uskutečněným na 600 ha z. p. v Dolní Malantě, patřící do hospodářství Mikov Dvor, který je součástí statku stále celostátní výstavy Agrokomplex v Nitře.

Východiskem k tomuto ekomodelu byla hypotéza o růstu všech druhů nákladů v zemědělské výrobě tam, kde dochází k porušení ekologické rovnováhy. Toto zvýšení nákladů představují tzv. ekologické náklady, které tvoří jednak ztráty způsobené škodami z porušení přírodního prostředí a náklady na jejich odstraňování, jednak náklady, které je třeba vynakládat na opatření a zařízení zabrahující vzniku ekologických škod.

V budoucnu bude nezbytné zahrnout do všech řídicích rozhodování u jednotlivých odvětví ekologické důsledky jejich činnosti — právě z hlediska „ekologické náročnosti odvětví“.

Výsledky ekomodelu, který lze charakterizovat zejména jako návrat k převážně přírodním zdrojům výživy rostlin a racionální přístup k využívání chemických prostředků a přípravků v ochraně rostlin — tedy určitý návrat k agrotechnice našich otců a dědů — ukázaly jak možnost nenarušovat dále přírodní podmínky produkčního území, tak u některých plodin dosažení lepších výrobních i ekonomických výsledků než ve sledovaném kontrolním území.

Experiment se bude dále uskutečňovat na výměře 2700 ha z. p. v hospodářství Mikov Dvor.

Ing. Zdeněk Krůček, CSc., hovořil o rozvoji venkova a zemědělství ve vazbě na tvorbu a ochranu životního prostředí.

Ukázal, že na venkovský prostor jsou kladeny v podstatě dvě skupiny celospolečenských požadavků — požadavky sledující jeho hospodářské využití a požadavky sledující jeho využití jako životního prostředí. Požadavky těchto dvou skupin se dostávají často do rozporu. Hospodářské využití venkovského prostoru může negativně působit na životní prostředí.

Stav přírodního prostředí je u nás územně vázaný. Vytvořily se oblasti se znehodnocením jednotlivých složek životního prostředí, kde se nepříznivé vlivy kumulují. Na takto znehodnoceném území žije čtvrtina obyvatel ČSSR (v ČR dokonce jedna třetina).

Z hlediska zemědělství jsou důsledky degradace základních přírodních složek prostředí (půda, ovzduší a voda) nejvíce patrné na kvalitativních ukazatelích (pokles obsahu organických látek v půdě; rozšiřování ploch ohrožených vodní a větrnou erozí; narůstání výměry území zasaženého průmyslovými exhalacemi; kontaminace půdy toxickými látkami; porušování ekosystémů v krajině, kdy se narušují produkční i mimoprodukční funkce zemědělství a lesa; devastace krajiny rostoucím množstvím pevného odpadu).

Referát vyústil v řadu návrhů, kterými by se mělo v budoucnosti čelit dalšímu zhoršování životního prostředí a naopak směřovat k jeho zlepšování.

Společný referát ing. Zdeňka Štátného, CSc. a ing. Františka Macha, CSc. o sociálních důsledcích urbanizace venkovského osídlení pro zemědělství přednesl ing. Štátný, CSc.

V referátu byly komplexně a ve všech souvislostech ukázány důsledky, které přinesla integrace národních výborů a rozdělení obcí na obce s předpokládaným dalším rozvojem a obce bez tohoto předpokladu. Autoři ukázali na to, že koncentrací obyvatel do obcí s lepší úrovní občanského a technického vybavení ztrácí zemědělství přirozenou základnu pro reprodukci pracovních sil z území, na kterém hospodaří. Zároveň se objevuje řada dalších nepříznivých důsledků, které souvisejí se zaostáváním a stagnací rozvoje malých venkovských obcí a které se projevují i v podmínkách pro jejich funkci zemědělsko-výrobní i další funkce — obytnou, rekreační apod.

V příspěvku byly probrány všechny tyto okolnosti v jejich vzájemných ekonomických, demografických a sociálních souvislostech a návrzostech a doplněny konkrétními příklady ze slovenských zemědělských podniků.

Důležité jsou návrhy, které byly v referátu obsaženy a které vyúsťují v tento závěr: Cílem všech ekonomických a sociálních opatření musí být diferencované obnovení dynamiky základních složek sociálního rozvoje ve všech typech venkovského osídlení — i malých a nerozvojových, ve kterých se musí trvale stabilizovat a reprodukovat potřebná základna pracovních sil pro zemědělskou výrobu, a přizpůsobení koncepce urbanizace venkova reálným dimenzím koncentrace a specializace zemědělské výroby. Stabilizací pracovních sil v malých, nerozvojových sídlech, kde je reprodukce obyvatelstva nejvíce ohrožená, je třeba řešit integrovanými rozvojovými zásahy do hlavních prvků životních podmínek tak, aby se v těchto územně výrobních jednotkách rozvíjel minimální standard infrastruktury a životních podmínek a současně fungovalo jejich napojení do spádových center vyšší vybavenosti.

O výsledcích empirického šetření postojů a názorů obyvatel zemědělského pásma okrese Mělník k ekologické situaci pojednával referát PhDr. Tomáše Pštrossa.

Úvodem se autor zabýval teoretickým vysvětlením některých termínů používaných v ekologii. Vlastní šetření bylo uskutečněno u obyvatel 9 obcí ze 23 nejhůře zasažených lokalit v okrese Mělník, z toho vždy po třech u tří hlavních zdrojů škodlivin v okrese (Neratovice, Kralupy n. Vltavou a Horní Počápy). Sonda zahrnuje celkem 85 trvale bydlících občanů, což představuje 0,84 % základního souboru. Škody způsobené průmyslovými exhaláty a dalšími škodlivinami, vesměs od-

pady průmyslové výroby nebo i prostředky k ochraně a výživě rostlin, se rozpadají v okrese Mělník do těchto skupin: 1. znehodnocení ovzduší, 2. znehodnocování povrchových a podzemních vod, 3. ostatní (havárie, kalamity a další příčiny).

Výzkum ekologického vědomí vybrané sondy obyvatel okresu Mělník ukázal nestejnou míru pocítované ekologicky kritické situace v závislosti na vzdálenosti umístění jejich bydliště vzhledem k hlavním zdrojům škodlivého působení.

Úroveň informovanosti obyvatelstva byla nízká, nejnižší u zemědělských pracovníků. Nedostatečnou informovanost o rizicích doprovázela i nedostatečná informovanost o uskutečněných ozdravných opatřeních.

Největší závažnost připisovali respondenti těmto ekologicky škodlivým činům: vypouštění škodlivin z chemické výroby do ovzduší, vypouštění škodlivin z průmyslové výroby do povrchových vod, nedůsledné likvidaci odpadů a zplodin z tepelných elektráren, skladování průmyslových odpadů ve volné přírodě, uplatňování chemických prostředků v zemědělství, používání saponátů, zavlažování zemědělských ploch znečištěnými vodami.

Postoj respondentů ke zdravotním následkům porušeného životního prostředí byl spíše přezíravý, spojený s bagatelizací a zlehčováním pokud šlo o ně samotné, jakmile se však jednalo o zdravotní rizika u dětí, ukázalo se, že jsou rozhodujícím důvodem pro uvažování o odchodu z oblasti.

V závěru referátu byly navrženy postupy pro řídicí orgány okresu, které mají za cíl poskytovat pravdivou informaci o skutečném stavu a zároveň o uskutečňovaných a perspektivních opatřeních k nápravě tohoto stavu.

Stav ekologického povědomí dospělé populace na území Černokostelecka a Kolínska byl náplní referátu doc. ing. Jiřího Semrince, CSc.

Výzkumná sonda byla realizována ve školním lesním podniku VŠZ v Kostelci n. Černými lesy, v JZD Podlipan ve Viticích a v závodech Tatra Kolín a Fotochema Český Brod.

Použitou technikou bylo vyplnění rozdaných dotazníků respondenty. Návratnost činila 38,5 %. Obsahová a klasifikační analýza a interpretace vycházela z třídění a vyhodnocení kontingenčních vztahů.

Po kvantitativní stránce jsou největším zdrojem informací o ekologické problematice televize a denní tisk. Málo se však ví o konkrétní realizaci nápravných opatření a z toho vzniká u respondentů názor, že problematice životního prostředí je ústředními řídicími orgány věnována malá pozornost. Současný stav jako kritický viděli častěji pracovníci lesního hospodářství, nejméně zemědělci. Nevyváženost informací vede k přehlížení nebezpečí a k nedoceňování vlivu jednotlivých skupin ekologických faktorů.

Ze složek, které nejvíce poškozují životní prostředí, byla na 1. místo zařazena chemizace. Respondenti ze zemědělství však daleko negativněji hodnotili znečišťování vody.

Mezi nejzajímavější zjištění výzkumné sondy patřila ochota, kterou respondenti, zejména ze zemědělství, projeví o získání dalších znalostí o ekologické problematice. Respondenti rovněž projeví názor, že prostředky na nápravu porušeného životního prostředí by se měly vynakládat i za cenu zpomalení tempa rozvoje národního hospodářství. V hodnocení vlivu vlastní činnosti na tomto úseku se však u většiny projevovala tzv. ekologická slepota — svou činnost nespojovali se žádným poškozováním životního prostředí.

O alternativním (ekologickém) zemědělství ve vyspělých zemích hovořila ing. Věra Dvořáková, CSc.

Jde o směry v zemědělství v západní Evropě, Japonsku a USA, které mají řadu názvů (ekologické, biologické, přírodní, biologicko-dynamické, organicko-biologické atd.). V zásadě jde o výrobní systém vyhýbající se anebo omezující užívání průmyslových hnojiv, pesticidů, regulátorů růstu a aditiv do krmiv hospodářských zvířat. Opírá se o využívání osevních postupů, statkových hnojiv, vikovitých rostlin na zelené hnojení, kompostování organických zbytků, mechanické kultivace, přírodních minerálů a biologické ochrany proti škůdcům.

Při nasycení trhu potravin se spotřebitelé začínají zajímat o jejich kvalitu. Dříve žádaná energetická hodnota dnes z obavy před obezitou a civilizačními chorobami ztrácí svůj význam a jsou vyhledávány potraviny s vysokým obsahem vitamínů, minerálních látek a vlákniny, které působí zdravotně příznivě. Zároveň u spotřebitelů spolupůsobí určitá symbolika spojená s prostředím, kde byly potraviny vyrobeny (volně chované slepice, vlastní zahrada).

Vznik alternativního zemědělství podpořily zejména tyto skutečnosti ve vyspělých zemích: nasycený trh potravin, technizace zemědělství, která vedla k nižší

potřebě pracovních sil, zhoršení ekologických faktorů intenzifikací zemědělství, které se promítá do kvantity, ale zejména i do kvality vyráběných zemědělských produktů.

Snahou alternativního zemědělství je vyrábět produkty zdravé, neohrožující lidskou výživu.

Výzkum spotřebitelů alternativních potravin v NSR ukázal, že hlavním důvodem jejich nákupu je přesvědčení, že jsou zdravější. Spotřebitelé nakupují zejména obiloviny, ovoce a zeleninu, méně mléko a mléčné výrobky a nejméně maso. Spotřebitelé, kteří si na tyto potraviny zvyknou, nakupují je přes jejich vyšší cenu (v průměru o 30 %). Jedná se o všechny příjmové kategorie spotřebitelů, není rozdílu ve věkových skupinách. Převažují však rodiny s malými dětmi a osoby s vyšším vzděláním.

Kvalitu těchto potravin sledují a zaručují laboratoře výrobních svazů, družstev a spolků, které se věnují výrobě alternativních produktů.

Ke *vztahu kulturního a životního prostředí na venkově* přednesl referát PhDr. Karel Sch w a r z.

Kulturní prostředí chápe jako součást životního prostředí — tu jeho část, která je přetvořena a kultivována člověkem (tzv. druhou „lidskou“ přírodu). V tomto širším pojetí je kulturním prostředím všechno, co nás obklopuje a je dílem člověka a co utváří životní způsob. I toto „umělé“ kulturní prostředí se stává pro člověka přirozeným prostředím. Přitom nejen člověk ovlivňuje svou činnost kulturního prostředí, ale stávající kulturní prostředí působí na způsob života lidí.

Devastace životního prostředí má také značné důsledky psychické a morální. Ekologicky nepříznivá lidská činnost nemá příčiny pouze ve výrobní činnosti, ale vychází především z rozhodovacích řídicích procesů společenských subjektů — lidí a společenských institucí.

V dalších částech referátu byly probrány jednotlivé skupiny elementů struktury kulturního prostředí na venkově — kultura práce a pracovního prostředí, kultura bydlení a obytného prostředí, kulturní prostředí mimopracovních povinností a sféry služeb, kultura činnosti volného času a jejich prostředí, kulturní objekty a zařízení, kulturní vybavenost osob a domácností, kulturní vybavenost veřejných prostorů a prostranství a kultura mezilidských vztahů.

V diskusi vystoupila řada účastníků se zajímavými poznatky a náměty z jejich výzkumné práce a získaných zkušeností. Z nich upozorňujeme především na RNDr. Hanu Librovou, CSc., která hovořila o *ekologickém vědomí venkovského obyvatelstva*. Ukázala historické aspekty vztahu venkovského obyvatelstva ke krajině a diferencovanost tohoto vztahu u různých skupin venkovského obyvatelstva v současné době, zvláště v závislosti na tom, zda je pro ně venkov především bydlištěm (i přechodným), anebo zároveň i předmětem hospodářského využití.

MUDr. Dagmar Tihelková, CSc., informovala účastníky o *novém metodickém návodu ministerstva zdravotnictví ČSR pro kategorizaci prací a pracovišť*.

O *problematicke města a venkova v západní a východní Evropě*, jíž se zabýval seminář Akademie zemědělské mládeže v NSR, referoval doc. ing. Hanuš Schim m e r l i n g, CSc.

Z jednání semináře vyplynula řada námětů na příští kroky v řešení ekologické situace u nás. Referáty i diskuse ukázaly, že především je třeba začít s výchovou k ekologickému vědomí u obyvatel. Zároveň je třeba zajistit pravdivou a úplnou informaci o současném stavu devastace území ČSSR a o opatřeních, která se uskutečnila nebo budou uskutečňovat k nápravě tohoto stavu. K ekologické budoucnosti devastovaných oblastí je třeba zpracovat perspektivní pozitivní programy, se kterými je třeba seznámit obyvatele těchto území, aby se posílila jejich důvěra v činnost řídicích orgánů na tomto úseku a aby byli schopni kontrolovat plnění ozdravných opatření.

Technická opatření programu nápravy budou muset být doprovázena i sociálními opatřeními. Řadu problémů mohou vyřešit samotné zemědělské podniky, když prostředky přicházející zvenčí na řešení ekologické situace nebudou používat pouze jako dotace ke mzdám, ale spíše na posílení ekonomické stability podniků. Ty pak budou moci samy řešit konkrétní sociální situaci svých pracovníků a spoluvytvářet příznivé sociální podmínky jak v oblasti pracovního, tak životního prostředí.

Ing. Eva Němcová